ТАРАС ГУШЧА
(ЯКУБ КОЛАС)

КРОК ЗА КРОКАМ

ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА БЕЛАРУСІ
МЕНСК—1925

ТАРАС ГУШЧА
(ЯКУБ КОЛАС)

КРОК ЗА КРОКАМ

ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА БЕЛАРУСІ
МЕНСК—1925

Б.Д.В. № 68. Галоўліт № 5913.

1-я Дзярж. друкарня. Зак. № 573. У ліку 3000 экз.

ВАСІЛЬ ЧУРЫЛА

(Апавяданьне з жыцьця лясьнікоў)

I

Лес шумеў неяк вельмі нудна.

Лес рэдка калі маўчыць.

Прывычнае вуха лавіла ў ім галасы, але ніхто яшчэ ня ўнікнуў у тайну яго мовы; толькі сэрца смутна адгадвае ў ім нуду і трывогу.

Касматыя яловыя вяршыны трасьліся, як у шалёным танцы. Лапы то падымаліся, то апускаліся, як-бы лавілі нявіднага ворага, які не даваў спакою і прымушаў трасьціся лес.

Лес шумеў. Смутна шумеў стары лес.

З краю лесу стаяла хатка лясьніка, Васіля Чурылы. Маленькае ваконца хаткі смутным значком пазірала ў поле. Здалёк яно здавалася воўчым вокам. Над самым ваконцам зьвісла голая вярбіна і глуха шумела, усё роўна як стагнала.

Маленькая лямпачка тускна сьвяціла ў хатцы.

Агонь баязьліва дрыжаў, і чуць заметна скакаў і пераліваўся мрок па сьцяне. Каля стала сядзела жонка Васіля, Алеся. Ёй нічога не хацелася рабіць, дый работа падала з яе рук.

Дзеці даўно ўжо спалі.

— Дзе-ж гэта Васіль?—з уздохам пытала Алеся.

Васіль ня першы раз прыходзіў да дому ў такі позны час. Знала Алеся сабаччу лясьнікову службу, знала пана лясьнічага, што то быў за чалавек. Але, чаму-ж так нудна і страшна за Васіля сягоньня? Алеся і сама гэтага ня знала, толькі нейкая глухая трывога залезла ў душу і, як чарвяк, грызла сэрца.

Доўга чакала Алеся Васіля. Перадумала ўсе няшчасьці і здарэньньні, якія маглі прылучыцца з Васілём у гэту неспакойную ноч.

А лес усё шумеў. Нудна шумеў стары лес...

II

Дзе-ж дзеўся Васіль?

Ужо пачынала зьмяркацца, як паслаў яго лясьнічы з лістам да суседняга двара.

Была ўжо глыбокая ноч, покі зашоў Васіль у двор да пана. Пан затрымаў Васіля на некалькі часу, покі пісаў адказ лясьнічаму. Ніхто ня спытаў Васіля, ці ён еў; ніхто не накарміў галоднага. І вышаў Васіль ад пана з горкай крыўдай у сэрцы...

Беднасьць заправіла Васіля кінуць бацькаву хату і йсьці ў лясьнікі. Нямала прышлося яму паабіваць панскія парогі, ня раз мусіў ён стаяць прад панам лясьнічым, цалаваць яму рукі, гнуцца.

А ўсё гэта любіць пан. Тое лясьніцтва—глухі вугалок Беларусі,—у каторым служыў Васіль, захавала ў сабе яшчэ старыя парадкі таго цёмнага часу, калі было права памяняць чалавека на сабаку, таго часу, каторы зваўся „паншчызнай“, Жыцьцё йшло далей сваёю дарогаю, ішло, шырылася, а гэты кут аставаўся глухім, акамянелым, і сьвет жыцьця новага адскакваў ад яго, як адскаквае луч сонца ад ледзяной гладзі.

Ішоў Васіль адзінокі, нудны.

Сьнег хутка замятаў дарогу, вецер зьбіваў Васіля з ног, а горкія думкі, як пчолы, кружыліся над яго галавою. Усё яго жыцьцё, усе думкі былі ў тым, каб скарэй збавіцца ад сабачай службы. Дастаць-бы кусок зямлі, пабудаваць сваю хату і жыць, нікога не баяцца, нікому ня гнуцца.

А тут што?

І ўсё лясьнікова жыцьцё яго ўстала прад ім, як жывое, усё роўна як пазіраў ён на яго, як на адзін цэлы закончаны абраз уніжэньня і крыўды.

III

А вецер усё крапчэў. Васіль адвярнуў каўнер кажушка, глыбей насунуў на вушы круглую шапку, апусьціў стрэльбу рулям уніз, каб не надзьмула сьнегу. Лес скончыўся. Васіль вышаў на адкрытае месца. Ён усё думаў аб сваім жыцьці, аб лясьніковай службе.

Яшчэ-б, сказаць, можна было-б служыць, каб трымаўся толькі службы. Але ўся бяда ў тым, што лясьнічы папіхаў

лясьніка да ўсяго, як дарэмнага каня. Пры аднэй толькі думцы бачыцца з лясьнічым, мароз прабягаў па скуры Васіля. Васіль ня раз гаварыў, што лепей хацеў-бы ён сустрэцца з гадам або воўкам, як папасьці на вочы лясьнічаму. Ня раз стаяў Васіль, як палатно белы ад крыўды і несправядлівасьці, выслухваючы спавяданьні пана лясьнічага. Рукі самі згортваліся ў кулакі, і ня раз нейкая сіла падбівала Васіля кінуцца на лясьнічага, разьбіць твар, кінуць аб зямлю, таптаць нагамі, біць, біць бяз жалю, без міласэрдзя. Тады-б, здаецца, спагнаў сваю злосьць, адамсьціў-бы за ўсе зьдзекі і ўніжэньні. Але ўспамінаў Васіль, што ў яго ёсьць жонка, ёсьць маленькія дзеткі, і рукі самі апускаліся, і стаяў ён акамянелы, маўчаў—ні слова. Што-ж, кінуцца на пана? А што далей? Далей—астрог, жабрацкая торба. Далей гэтых граніц ня ходзіць забітая, прыніжаная душа простага чалавека.

Лаяўся пан лясьнічы, як праўдзівы майстар свайго дзела. Лаянка яго лілася доўга, плаўна, без запінкі. Кожнае слова было ўзважана і біла па сэрцы цяжкім абухом. Адным словам, думаў Васіль, абмылкаю нейкаю прышоў на сьвет гэты чалавек і заміж астрогу або вар'яцкага дому папаў у лясьнічыя. А ўрэшце, чорт яго разьбярэ, хто жыве тут не па абмылцы. На гэтым пункце спатыкаліся мысьлі Васіля і не маглі здалець яго, бо далей прад вачыма яго адкрывалася многа непанятных парадкаў, за каторыя можна папасьці ў турму або чорту на скавараду.

IV

У тахт думкам Васіля сьпяваў вецер у полі нікому непатрэбныя песьні. Васіль так углыбіўся ў свае думкі, што забыўся дзе ён, куды йдзе.

Васіль стаў, каб разглядзець, дзе ён. Ногі яго па кален ўлазілі ў сьнег. Але што разгледзіш у такую ноч? Неба зьмяшалася з зямлёю... Шырокі прастор поля звузіўся ў чорную бочку, і нічога не магло разглядзець вока адзінокага Васіля. Усё роўна як нехта выкінуў яго, непатрэбнага, беднага ў гэтую зяўру страшнай ночы, прынёсшы ў ахвяру сярдзітай буры, каб яго жыцьцём купіць сабе спакой.

— Дзе-ж я?—трывожна спытаў сябе Васіль.

І адразу ахваціў яго страх, самы большы страх чалавечы— страх за сваё жыцьцё. Рукі яго апусьціліся, яму захацелася прысесьці. Але ня сеў Васіль і стаў перабіраць нагамі ў глыбокім сьнягу, як спутаны.

А думкі, бесталковыя, дзікія думкі заварушыліся ў ім скора-скора, як сьнег, каторы з усіх старон так бязжаласна сыпаўся на Васіля. То думалася Васілю, што ён сам шукае сваёй магілы, то здаваліся прад ім сьцены, каменьні, гатовыя кожны момант наваліцца на яго ўсім цяжарам. Яму здалося, што ён адышоўся далёка-далёка... Ужо раз спатыкнуўся Васіль, вецер зьбіў яго з ног. Ён выбіўся, як яму паказалася. У яго думках праясьніліся азярыны ў высокіх берегах, замеценыя сьнегам, але ніколі не замярзаючыя. Сьнег усё глыбейшы і глыбейшы, а сілы ўсё таюць і таюць. От ён зусім выбіўся з сіл, залез у сьнег па пояс і ня можа ўжо мясіць яго адзервянелымі нагамі.

V

— А-а-а-у!

Васіль і ня думаў крычаць, як ня думаў ён і плакаць. Дзікі крык вырваўся сам проці волі Васіля, і самі пацяклі сьлёзы.

Вецер падхапіў яго немы крык, рвануўся з імі тут-жа загубіў яго, расьцёр, як мыльную бурбалку.

— Хто я? Васіль?

— Васіль, хто-ж я?

— Што-ж ты тут робіш?

— Сяджу ў сьнягу.

— Ну, Васіль, гайда да дому!

Усё ў ім мяшалася, і сама сабою навязалася яму гэтая бесталковая гутарка...

У вачох яго як-бы прасьвятлела. Усюды, куды ён ні гляне, віднеліся морды лясьнічага, яго вышчараныя зубы. Гэтых морд набралася многа-многа; яны абніmаліся, скакалі, варушыліся, як па камандзе, дрыжэлі, як лісьця асіны перад навальніцаю.

А вунь там відаць худы, змучаны, заплаканы твар Алесі... Вунь яго дзеці...

А лясьнічыя скачуць, насьмяхаюцца з Васіля, падаюць яму рукі і борзьдзенька прымаюць, як толькі Васіль памыкаўся ўзяцца за іх.

Рвануўся Васіль са злосьці на лясьнічых!

Ї пачуў Васіль лёгкасьць, як-бы ён павіс над зямлёю. Ён ціха апусьціўся, стаў лёгка, свабодна ўлазіць у нешта мяккае і халоднае. От як-бы затрымаўся... Чуў ён яшчэ, як лопнуў рэмень на яго стрэльбе, як улазіў уніз... болей нічога ня чуў Васіль.

Вецер сьпяваў яму цяпер „вечны пакой“.

БУНТ

1

Нешта трывожнае і патаённае рабілася ў вёсцы. Сяляне зьбіраліся ў кучкі, спрачаліся між сабою і талкавалі. Як толькі паяўляўся старшыня ў гэту кучку, яны змаўкалі або пачыналі гаварыць аб чым-небудзь другім.

Вечарамі сяляне зьбіраліся ў крайнюю хату дзеда Юркі. Гэта быў самы стары чалавек у вёсцы, як жывая кніжка. Дзед нікому не баяўся сказаць у вочы праўду; на ўсіх, нават на земскага начальніка казаў ён „ты“. Раз на судзе ў валасным праўленьні земскі сказаў на дзеда, як дзед рэзнуў яму адну праўду:

— Гэта цябе не касаецца, стары бацук!

Гневам заблішчэлі вочы дзеда:

— А што, ня так баліць, як сьмярдзіць?

І, памаўчаўшы, дабавіў з гневам, глянуўшы на вусы земскага:

— Ой, падла, хрушч, жабіны начовачкі!—Плюнуў дзед і вышаў з канцэлярыі.

Сабраўшыся ў хаце вось гэтага Юркі і закурыўшы люлькі, сяляне садзіліся каля стала, над каторым смутна блішчэла лямпа. Дзед сядзеў на лаўцы каля печы. У пячурцы ляжаў яго капшук з тутуном і крэсіва. Вакруг дзеда круціліся ўнукі. Некалькі хвілін у хаце панавала цішыня. Толькі дым ад люлек зьвісаў над стольлю, хрыпеў часам чый-небудзь цыбук ды стукаў хто люлькаю аб кіпець, выбіваў з яе попел.

Гутарка йшла аб зямлі, аб цяперашнім уціску народу.

Сьцёпка Ляўшун у гэтых справах быў самы дук ува ўсім сяле. Гарою стаяў ён проці крыўды вобчаства і на сходах быў першы праціўнік начальства. Ня любілі яго ні пісар, ні старшыня. Нават сам земскі наводзіў часта спраўкі ў старшыні пра Сьцёпку Ляўшуна. Адным словам, гэта быў чалавек „падазрыцельны“, і поп ня раз казаў:

— Да, Ляўшун врэдны чалавек. Ды і народ з яго ласкі стаў не такі, як быў раней: нядобрае ён нешта замышляе; пазірае воўкам і гаварыць з табою ня хоча. Трэба пазіраць за ім.

— А вот у мяне ёсьць сьвежы лісток,—казаў той самы Сьцёпка сабраўшымся сялянам і даставаў з-за пазухі пракламацыю.

Сяляне цесным кружком садзіліся каля Сьцяпана. Лямпу зьнімалі на стол і ставілі яе ў гаршчок. Лісток чыталі доўга. Многа было ў ім незразумелага для сялян. Былі там такія словы, каторых яны ніколі ня чулі.

— А праўда!—казалі сяляне, як лісток дачытваўся ўвесь:— у нашай, напрыклад, воласьці шэсць вобчастваў, а каб памерыць нашу зямлю, то ў нас яе будзе пэўна меней, як у двары.

— Меней!—засьмяяўся Сьцяпан:—у нас усяго 3 тысячы маргоў, а ў пана—27 тысяч! Гэта я добра ведаю.

— От ты і шукай праўды!

— Шукай—нойдзеш!..

Далей сяляне гаварылі аб тым, як цяпер трудна ім стала жыць; што дваровае поле, як падкова, абкружыла іх благія палеткі і што няма як і кроку ступіць, каб не папасьці ў панскія лапы.

—Эгэ!—круціў стары Юрка сівою галавой, а я, нябогі, яшчэ сам, як быў маладым хлопцам, пасьвіў быдла пад Дубамі. А ў затоках, што цяпер арандуе старшыня і царкоўны стараста, усё сяло лавіла рыбу. А рыбы, рыбы было!

І дзед ня раз гаварыў пра зямлю пад Дубамі, пра заплавы на рэчцы, каторыя калісь-то належалі да мужыкоў.

Сяляне слухалі, і злосьцю і зайздрасьцю гарэлі іх вочы.

II

— На начлег сюды мы езьдзілі,—гаварыў стары Юрка, ходзячы раз у сьвята з сялянамі па полі, — коняй тут пасьвілі. Пад гэтымі старымі дубамі агонь калісь-то клалі. І дзед прыглядаўся на зямлю, як-бы шукаў даўнейшага вогнішча, каб падцьвярдзіла яно яго праўду. Але ня было ніякага знаку: пяцьдзесят панскіх ніў вырасьлі ўжо на гэтым полі.

— Сьмех і песьні хлопцаў і дзяўчат будзілі некалі начны спакой гэтых палёў. Увесь кавалак аж да Сярэдніх Дарог засявалі нашы мужыкі...—даканчваў дзед сваю мову.

Мужыкі хадзілі з хмурымі тварамі і мерылі шырокімі крокамі поле, каторае належала цяпер да двара. Яны астанаўляліся, радзіліся, шукалі спосаб вярнуць сваю зямліцу.

— А вы вось 'шчэ пахадзілі-б па полі,—сьмяяўся з іх дзед: —можа што і выхадзілі-б.

— А што-ж ты кажаш рабіць?—пыталіся сяляне.

— Мне ня трэба зямлі. Я, брат,—у вырай скора; досі тапталі мае ногі сырую зямлю. Вунь дзе мая зямля!—і стары Юрка паказаў рукою на могілкі з трухлявымі крыжамі, што сіратамі стаялі ў полі, як і самі могілкі, абкопаныя нявысокім пяшчаным валам.

Раз, ужо ў позьнюю восень, грамада мужыкоў прываліла ў школу. Сьцяпана выбралі дэпутатам і адправілі яго да вучыцеля.

— Пане вучыцель,—пачаў Сьцяпан, прышоўшы на кватэру вучыцеля: мы маем да вас просьбу. Ніколі вы нам кепскага не рабілі і кажаце нам адну толькі праўду. Напішэце вы нам пэтыцыю (прашэньне) да пана. Самі мы малаграматныя, а прасіць, апроч вас, няма каго: поп запужае нас пеклам, пісар—казакамі.

І Сьцёпка расказаў, у чым іх просьба.

— Вось паглядзеце на плян, калі ня праўду мы гаворым.

Сьцёпка дастаў з-пад кажуха бляшаную качалку, у каторай быў плян і ўсякія дакуманты.

— Праўда: па пляну—зямля ваша—сказаў вучыцель,—толькі, браце, ня ведаю, ці паможа вам гэта пэтыцыя. Гэта выйдзе ня больш і ня менш, як страляньне вараным гарохам у цагляную сьцяну. А вы з панам нічога не гаварылі аб гэтым?

— Як не гаварылі?—гаварылі. Першы раз нам сказалі, што пана няма ў хаце, другі раз пан сказаў, каб прышлі іншым разам; а трэці раз, як прышлі, пан накрычаў, нашумеў—небаяўся; казакоў быў повен двор—і, паказаўшы сваю панскую сьпіну, ён схаваўся ў пакоях. Вось і ўся наша гутарка з панам.

— Ну, то добра. Я напішу вам; прыходзьце вечарам—падпішацеся.

— Дзякуем вам, пане вучыцель!

Увечар, як рой пчол, гудзелі сяляне ў школе. Яны

прышлі ўсім сялом паслухаць, што напісаў вучыцель, і падпісаць пэтыцыю. Вось коратка, гэта пэтыцыя:

„Вам (пану) павінна быць ведама, што робіцца цяпер у Расіі. Льлецца кроў, гараць панскія палацы... Людзям няма куды дзявацца, няма чаго есьці, і яны пашлі адбіраць ад паноў тое, што паны адабралі ад іх. Мы ня хочам грабіць і паліць, каб чужою крывёй і сьлязьмі купіць сабе шчасьце; ня хочам браць чужога, а трэбуем ад вас таго, што вы ўсякімі канцэлярскімі кручкамі адабралі ад нас: 1) вярнуць назад зямлю ў урочышчы Дубы, каторая, як значыцца на пляне, належыць да нас; 2) вярнуць права карыстаць з рэчкі: лавіць рыбу, зьбіраць чарот і г. д.

Чакаем скорага і пэўнага адказу“...

— Добра напісана!—хвалілі мужыкі.

І мазалістыя рукі з вялікім трудом пісалі фаміліі сваіх уласьнікааў. Крывыя подпісы сялян занялі ўвесь ліст паперы.

— Як пазволіць пан лавіць рыбу, дык тады панічу будзе рыбы, колькі паніч захоча!—казалі мужыкі вучыцелю.

III

Прачытаўшы пэтыцыю, пан не драмаў. На тройцы коняй панёсься ён у павятовы горад П. проста да маршалка. Усё начальства паднялося на ногі. Паклікалі паліцмайстра, спраўніка, земскага начальніка, прыстава, казацкага афіцэра. На гэтым ваенным савеце-радзе нашлі, што мужыкі бунтуюцца. Казацкі афіцэр навёў спраўкі, колькі ў вёсцы мужыкоў. Расчытаўшы, што адзін казак „у пяць мінут можа забіць дваццаць пяць мужыкоў“, ён сказаў, што для „ўсьмірэньня“ мужыкоў досіць будзе дваццаці казакоў.

Спраўнік паслаў у вёску выведаць, хто пісаў пэтыцыю.

Нічога аб гэтым ня ведалі сяляне і ўсё чакалі ад пана адказу. А як пан адказу не пасылаў, то сяляне, уважаючы, што закон яны споўнілі, сабраліся ізноў і напісалі прыгавар лавіць рыбу ў тых затоках, каторыя па пляну належалі да іх. Узваліўшы на сані невад, чалавек дванаццаць сялян пад камандаю Ляўшуна паехалі на рыбу. Як на грэх, лоў быў шчасьлівы. Пападаліся найбольш ліны і шчупакі.

За высокім сухім чаротам нічога ня бачылі рыбакі.

Толькі што яны выбралі рыбу з апошняй тоні, бачаць— лятуць на іх казакі ў высокіх касматых шапках. У бедных „бунтароў“ і люлькі павыпадалі з зубоў на лёд, адна нават укінулася ў палонку.

— Кладзі невад на сані!—крыкнуў адзін казак.

Пакорна споўнілі сяляне гэта прыказаньне, худая кабылка цягнула мокры невад і цэбар з рыбаю, а мужыкі, апусьціўшы галовы, ішлі за возам, падганяныя казацкімі нагайкамі.

Бедных мужыкоў вялі цераз сяло. Дзеці галасілі на ўсю вуліцу; бабы прычыталі, як па нябожчыках.

На другіх санях, на абапал каторых ехалі конна казакі, сядзеў вучыцель. На ім было халоднае паліто і летняя шапка.

— Вось і рыбы налавілі, і на санях, як губарнатары, пад ахранай павозімся,—жартаваў вучыцель, каб разьвесяліць кампанію, а сам такі бледны, і гора сьвяцілася ў кожнай яго жылцы...

НАТАЛЬКА, ДЖОН і МУХА

(Малюнак з натуры)

Бываюць-жа такія нядобрыя здарэньні на сьвеце! Ї горш за ўсё тое, што гэта здарэньне якраз налучыла маленькую Натальку.

Натальцы пашоў толькі восьмы гадок. Але Наталька такая маленькая, такая шчупленькая, што яна выглядала нават меншай, як на свае леты. Можа гэта залежала ад таго, што жыла Наталька ў горадзе, дзе так мала прастору і сонца, дзе высокія дамы засланяюць шырокія разлогі яснага неба, дзе так мала сьвежага і чыстага паветра палёў, зялёнага луга і леса. Ї яшчэ, небажата, трэба ўзяць на увагу і тое, што Наталька мусіла, праўда, па меры сваіх сіл, спаўняць такую-сякую работу: няньчыць яшчэ меншую сястрычку Алесю і наглядаць за крыху большым ад Алесі братам. А Ўладзік, гэты самы брат, быў хлопчык жвавы, непаседлівы, скоры да бойкі з сваймі сябрукамі...

Што казаць: самі ведаеце, якія задзіры гэтыя хлопцы.

Але апроч усяго гэтага, Наталька спаўняла і шмат важнейшыя справы. Ня раз і ня два пасылала яе маці з кацялочкам да сталоўкі. Возьме, бывала, Наталька ў адну руку кацялок, а ў другую квіточак, зашчэміць яго моцна і такою гэта важнаю асобаю йдзе па вуліцы да сталоўкі!

Вось і сёньня паслала мама Натальку прынясьці абед, бо самой маме ня было часу. Наталька жыва абулася ў свае старыя чаравічкі, прыбралася крыху, узяла медны кацялочак і выбегла на вуліцу.

Дзень быў ціхі, ясны, цёплы, нават гарачы. Побач вуліцы, як веснавыя паравалы, ішлі людзі рознага званьня. Усе яны кудысь сьпяшаліся, абганялі адны другіх, сустракаліся, разьміналіся, моцна занятыя сваймі справамі. Ї Наталька зьлілася з

гэтым людзкім перавалам і загубілася ў ім. Але яна добра ведала дарогу ў сталоўку. А вось і яна, гэта самая сталоўка, ўжо цэлы хвост народу таксама з кацялкамі і рознаю пасудаю стаяў каля дзьвярэй сталоўкі, чакаючы свае чаргі.

Сюды прылучылася і Наталька. Яна хацела стаць трошкі бліжэй да дзьвярэй, а ня ў самым хвасьце. Яна думала, што яе маленькі дзіцячы ўзрост дасьць ёй на гэта права.

— Куды плішчышся?—сярдзіта прамовіла ёй якаясь цётка: ці бачыш, якая вострая! Пазьней прышла, а першая хоча справіцца!

Наталька мусіла стаць у чаргу.

II

Покі Наталька спраўлялася ў сталоўцы, па вуліцы перашло і праехала шмат народу й нават шмат зьмен зрабілася тут за гэты час.

Каб хто стаяў тут і цікавіўся, то напэўна згледзеў-бы, як з варот аднаго двара высунуўся сабака. Відаць, што ён абегаў шмат двароў, абышоў многа закавулкаў, бо й яго сабачыя ногі троху прытаміліся.

Сабачае жыцьцё, наогул, заўсёды незайздроснае, а што датыча да гэтага вось часу, то й гаварыць няма чаго. Праўда, у сабакі многа вольнага часу, у чым яму можа пазайздросьціць цяпер і чалавек. Ніякіх павіннасьцяй ён таксама не нясе. Праўда, пабрахаць на чужога чалавека, калі ён зайдзе на двор або калі ў двор зачэшацца лапавухая дзёдзька, то звычайны сабачы абавязак падказвае выгнаць гэту асобу з двара, а каб у яе надоўга прапала ахвота даведвацца туды, куды яе ня просяць, то нават трэба схапіць яе за вуха або добра пацягнуць за хвост. Так і робяць добрыя сабакі ў вёсках. Але ў горадзе іншая справа, і гарадзкі сабака лічыць занізкім для сябе займацца гэтаю работаю. Затое-ж ён ня мае і ніякіх квіткоў, каб можна было па іх атрымаць дзе паёк.

Знашоўшы зацішны куточак у цяньку каля варот, Джон—так зваўся гэты сабака—прысеў, апусьціўшы вочы. Відаць, некія сабачыя думкі снаваліся ў яго галаве. Аб чым ён думаў, сказаць трудна; зірнуўшы на яго худое цела і паджары жывот, можна было дагадацца, што думаў ён аб няўдачах сёньнешняга дня і аб тых памылках, якія ён зрабіў, бегаючы і шукаючы

пажывы. Яго ня цікавілі ні гэты ясны веснавы дзянёк, ні людзі, што бязупынку ўсё шлі ды шлі, бы тыя хвалі вады. Проста ён сядзеў і разважаў. І сядзеў ён такім парадкам, покі не зачапіла яго муха. Тады Джон страсануў галавою, расплюшчыў як мае быць вочы і ўскінуў імі на муху.

Адляцеўшыся, муха зноў нацэльвалася на яго вуха. Але цяпер Джон быў на варце. І ня даў ёй прысесьці, бо не на тое-ж яму вушы, каб на іх садзіліся мухі.

Чуць толькі матнулася яна каля носу, Джон злаўчыўся — цап! Мухі як і ня было. Джон пачаўкаў сківіцамі, але карысьці ад мухі ня было ніякай, і ён выкінуў яе языком.

III

Гэты просты і звычайны выпадак з мухаю адзначан тут дзеля таго, што ён меў пачэснае месца ў цэлым зьвязку розных прычын таго нядобрага здарэньня, аб якім у нас і зачалася гутарка.

Муха перабіла думкі і настроі Джона, вывела яго з таго смутна-спакойнага задуменьня, якое магло-б скончыцца тым, што Джон проста заснуў-бы. Цяпер-жа ўсе яго думкі паразьляталіся, і ён чуць быў ня зьняўся з свайго кутка, каб павярнуць у двор. Але ў гэты момант штось смачнае і нязвычайна прыемнае заказытала яго нос. Джон адразу ўвесь зьмяніўся, захадзіў усім сваім целам, як-бы па ім прабеглі іскры. Вочы яго загарэліся і, кінуўшы імі туды і сюды, ён зараз-жа згледзеў маленькую Натальку. Джон крыху знаў Натальку. Колькі дзён назад забягаў ён у той двор, дзе жыла Наталька. Уладзік, схапіўшы кусок цэглы, замахнуўся, каб шпурнуць ім у Джона. Наталька схапіла Ўладзіка за руку...

— Нашто біць сабаку? Што ён табе зрабіў? Ці добра было-б, каб у цябе кінулі цэглаю?—сказала яна брату.

Ёй шкода было худога Джона і яна кінула яму костку. Джон з падзякаю зірнуў на Натальку, схапіў у зубы костку і пабег, павільваючы хвастом.

І вось цяпер, угледзеўшы добрую дзяўчынку і дазнаўшыся, што гэта з яе кацялка йдзе такі панадны пах, Джон замахаў хвастом, ня спускаючы з яе вачэй. А Наталька і ня бачыла яго, шла сабе паволі, пазіраючы на тое, што рабілася на вуліцы. А на вуліцы ў гэты час два чалавекі кудысь цяг-

нулі трэцяга. А той упіраўся, не даваўся, крычаў і лаяўся. Наталька пашла цішэй, гледзячы на гэту цікавую справу.

А Джон тымчасам ужо стаяў каля Натальки і ўсё віляў хвастом. Яго толькі непакоіла крыху тое, што Наталька ня бачыць яго і не зварачае на яго увагі. І вось як толькі яна параўнялася з ім, Джон, як-бы яго што падкінула, сарваўся, і кулём кінуўся да Натальки і з разгону таўхануў яе пад руку.

Кацялок упаў на брук. Наталька, падняўшы кацялок, дзе ў самым дне засталося колькі лыжак куляшу, стаяла і горка-горка плакала.

А Джон лізаў разьліты ім кулеш і ад вялікага здаваленьня павільваў хвастом.

МАЛАДЫ ДУБОК

I

— Ну, і людзі!—гаварыў сам сабе Максім Заруба:—ну, украў, ну, сьсек, хай цябе ліха сячэ; ды не рабі-ж ты на зьдзек чалавеку, не рабі так, каб кожнаму кідалася ў вочы твае злачынства, гіцлю!

Максім старанна аглядаў сьляды нядаўнай кражы ў яго абходзе. Высокі, у палавіну чалавека, дубовы пень ясна вызяляўся сярод дзеравяк і сьвяціў сваім сьветла-жоўтым верхам і сьвежымі трэскамі вокал, а шырокая разложная верхавіна і адсечаныя сукі пазіралі так невясёла, так смутна, бы тыя пакінутыя бацькам дзеці. Зірнуўшы ўгару, Максім угледзеў маладую бярэзінку з абламанымі галінкамі. Гэта дуб, звалены бязжаласным тапаром, кідаючыся, чапіў яе сваймі крэпкімі сукамі.

У лесе было ціха і маркотна, толькі ўгары стаяў глухі шум старых хвой і ялін. Высокія асіны і бярозы прылучалі зрэдка і свой голас да гэтага шуму, калі часамі дужэй падыхаў сыры, халодны вецер і варушыў іх голае вяцьцё. На гэтым месцы, дзе рос дуб, мала пазначылася прастору, і маладыя высокія елкі ўжо разгарнулі свае кашлатыя, зялёныя лапы і занялі месца дуба. Так і за сталом жыцьця, дзе сядзіць цесная людзкая сям'я, ня пустуе месца выхвачанага сьмерцю селяніна.

Максім трывожна азірнуўся вокал, зьняў з-за плеч сваю старасьвецкую стрэльбу і паставіў каля хвоі; дастаў з-за пояса сякерку і пачаў замятаць сьляды няўпільнованага злодзея. Ён ацерабіў верхавіну, пасьцягаў сукі ў гушчар, сьсек пень каля самай зямлі, завалок яго далей ад дарогі, пад выварат, а тое месца, дзе быў пень, закрыў зялёным мохам. Максім сам у гэты момант быў крыху злодзеем. Але яму больш нічога не аставалася рабіць, як прыкрыць сьлед гэтай кражы, каб самому не нагарэла ад лясьнічага.

Кончыўшы работу, Максім адышоўся крыху і азірнуў сваю працу, ці няма яшчэ якога знаку, па якім можна было-б за-

мецiць, што тут украдзен дуб. Усё было прыбрана гладка, але Максiму здавалася, што варта толькi зiрнуць аб'езчыку, каб прымецiць, што не хватае аднаго дуба. А можа аб'езчык раней яго агледзеў гэты недагляд, i ўжо вядома ў лясьнiцтве аб гэтай пакражы.

— I выбяра-ж часiну, паганец!—зноў разважаў з сабой Максiм.—Ну, каб папаў! Гужы, лейцы—усё пасек-бы.

Максiм нiяк ня мог супакоiцца. Ён вышаў на дарогу, куды вёў сьлед ак калёс. Але далей трудна было разабраць, куды ён пашоў: цi мала едуць па дарозе ва ўсе канцы? Максiм пастаяў, патупаў, як-бы разьбiраючы важную справу. На душы яго было цэлае пекла. Злосьць на таго, хто сьсек дуб, хто, як сумыслу, як на зьдзек яму, зрабiў гэту кражу, нiколечкi неклапоцячыся схаваць канцы; далей—страх перад лясьнiчым, страх за страту куска хлеба: даўно ўжо капаецца пад яго аб'езчык, ня раз пагражаў Максiму i лясьнiчы прагнаць яго з месца.

Усе гэтыя думкi й пачуваньнi i рабiлi тое пекла, што было на душы Максiма.

— I хто-ж бы мог зрабiць гэта?

Максiм пералiчыў колькi гаспадароў з вёскi, што былi ў яго ў вялiкiм падазрэньнi. Але, незлавiўшы, не кажы, што злодзей.

Максiм яшчэ раз прышоў на тое месца, дзе рос яшчэ ўчора прапаўшы дубок. Як дарагi нябожчык, стаяў ён у вачох беднага лясьнiка. Прыкрыўшы камель яловымi лапкамi, Максiм памалу пасунуў лесам.

Увесь гэты дзень, цэлы вечар i ноч ня меў Максiм супакою. Нават есьцi не хацелася яму. Нейкi страх i трывога душылi яго. Кiнуцца за весьнiцы на дарогу сабакi, забрэшуць на каго, цi так што здасца iх сабачаму розуму,—Максiм чуў, як у сярэдзiне ў яго нешта траслося, i яму здавалася, што гэта пэўна iдзе Марцiн з каморы ад лясьнiчага з наказам зьявiцца ў кватэру. Але сабакi, пабрахаўшы, змаўкалi, i патрывожаная ноч яшчэ цяжэй насядала на халодную, сырую зямлю, i яшчэ маркотней шумеў над рэчкай аголены лес.

Старая вярба, стоячы над самай хатай, шумела i хiстала галiнамi па страсе i, як назло Максiму, гаманiла пра пакражу.

Стукне вецер у ваконiцу, Максiм уздрыгваў: яму думалася, што гэта лясьнiк цi аб'езчык.

II

Андрэй Плех даўно ўжо меў сабе на прымеце дубок у лесе. Яшчэ летам, соваючыся з каробкаю па грыбох, насунуўся ён на гэты дуб. Як чалавек, якога агарнулі грэшныя мысьлі, Андрэй наўперад азірнуўся і пачаў аглядаць важнецкае дрэва. Высокае, роўнае, выноснае, як точанае, яно, здавалася, сумыслу тут вырасла на спакусу чалавека. „А, пся крэў яго, што за дуб!“ думаў Андрэй: „от былі-б восі! А якія хвацкія вышлі-б паліцы на сохі“ (Андрэй быў майстар па часьці сох). Ды ня так-то лёгка ўхопіш яго тут: сьсячы, пападзіся,—такі табе штраф закоціць земскі, што і кароўкаю не адапхнешся. І Андрэй, яшчэ раз акінуўшы вокам дубок, уздыхнуў і паплёўся дамоў. На ўсякі выпадак ён замеціў гэта месца. Скора пачалося жніво, і Андрэй забыўся аб дубку, але, як на грэх, у яго колах разышліся сьпіцы. Трэба было думаць, як справіць новыя колы. На калодкі і вобады Андрэй меў пра запас бярэзіну, добрую баравую, чачоткавую бярэзіну з казённага лесу. Гэта Мікола Сіняўскі ўдружыў яму. А дзе-б узяць дубінкі на сьпіцы? І адразу ў яго вачох устаў малады дубок, што бачыў у лесе, зьбіраючы грыбы.

Бадай ня кожны дзень думкі Андрэя вярцеліся каля гэтага дубка. Кепска толькі, каб яго качкі, калі пападзешся з ім. Праўда, у лесе красьці ня грэх. Гэта ня тое, што залезьці да чалавека ў хату. І хто ў лесе ня злодзей, той дома не гаспадар. Лес—божы: бог яго росьціць і бог гадуе. А князя чорт ня возьме, калі ён, Андрэй, сьсячэ адзін дубок. Так разважаў вечарамі Андрэй, пыхкаючы люльку.

Раз пад вечар—гэта было ў нядзелю—Андрэй ішоў з места. І так неяк зрабілася, што ногі Андрэевы самі пашлі па тэй дорозе, каля якой стаяў гэты шальмоўскі дубок. Андрэй ня мог стрымацца, каб не даведацца свайго даўнейшага знаёмага. Лес быў ужо зусім бяз лісьця, і малады дубок выглядаў цяпер яшчэ раўнейшым, яшчэ прыгажэйшым.

— Ах, злодзей!—гаварыў, цешучыся, Андрэй і аглядаў дубок.

Ідучы дамоў, Андрэй вылічаў, калі схадней яго сьсячы. Квадра месяца пры гэтым стаяла ў Андрэя на першым пляне. Праз колькі дзён будзе маладзік. Вось тады ён і зызьне яго.

Якраз перад „усімі сьвятымі“, натачыўшы сякерку, Андрэй ціха казаў свайму сыну:

— Запражэш каня і пад'едзеш пад Доўгі Лужок. Я буду там чакаць цябе. Ды глядзі, калі хто спытае, куды едзеш, скажы—па каноплі.

Андрэй выбраў такія сьцежкі, дзе-б яго ніхто не спаткаў: асьцярога не пашкодзіць, і ішоў, прыгнуўшы галаву. Аднак, чым бліжэй падходзіў ён да лесу, тым большы чуў ён страх, А мрок—густы, халодны, няпрыветны—нярухома аблягаў зямлю. Ціха. Глуха. Хоць-бы зык чалавечага голасу. І нейкая жуда. ахапіла Андрэя. Пачуваньне маркоты і адзіноты агарнула яго. Андрэй азірнуўся назад, на сяло. Скрозь цемрадзь прыветна сьвяціліся вокны сялянскіх хат чырвонымі і бледнаватымі плямкамі. Там сядзелі людзі, і на душы ў іх была згода. Толькі ён, як злодзей, крадзецца адзін скрозь гэты мрок, прыхільнага хаўрусніка кожнага злодзея.

Андрэй пачынаў каяцца, што выбраўся на гэту справу. Лепш-бы паставіць кварту за кусок дубіны—і сам выпіў-бы чарку і быў-бы сьмелы і спакойны. І яму хацелася, каб хто перашкодзіў яму цяпер, каб мецъ законнае права вярнуцца дамоў. Так было на душы Андрэя; а ногі яго ўсё несьлі і несьлі ў гэты страшны, пануры лес, дзе цяпер так цёмна і жудасна. Яшчэ гусьцейшы і цяжэйшы мрок апрануў Андрэя, як ён уступіў у лес. Падышоўшы з паўвярсты, Андрэй спыніўся. Во тая хвоя з вехаю, ад каторай трэба ступіць колькі крокаў направа. Патупаўшы, Андрэй сяк-так намацаў гэты дубок, каторага старажыў ня толькі Максім, а яшчэ пільнавалі і другія старажы, каторыя былі ў самым Андрэі—страхі. Андрэй прыслухаўся. Лес маўчаў. Можа ён зацікавіўся, што будзе рабіць тут гэты чалавек, чаго ён прышоў сюды варушыць і трывожыць яго цяжкі, блізкі да сьмерці сон. І было штось страшнае ў гэтым нямым спакоі лесу, і гэты страх перадаваўся Андрэю: ён стаяў ціха, баяўся кашлянуць і павольна адводзіў яловыя лапкі. Калі-ні-калі жалобна шорхаў сухі, завяўшы ліст, адрываючыся з дзерава і кідаючыся на сыры дол.

— Ну, што будзе, то будзе.

Андрэй узяў сякерку. Сякерку высока паднялася ўгару. Пачуўся першы стук. Вострая сталь глыбока ўрэзалася ў маладое

дрэва, і гэты першы зык быў падобны да цяжкага, адрывістага кашлю, які вырываўся з глыбіні надарваных грудзей сухотніка.

Андрэй, секануўшы раз, адскочыў у бок і на момант замёр, прыслухоўваючыся. Але вакол было таксама глуха і ціха.

Зноў узьляцела сякера і пашла латашыць усё часьцей і злосьней. Скора адна палавіна дубка была падсечана. Андрэй зашоў з другога боку. З кожным узмахам сякеры дуб слабеў і хістаўся, дрыжэў голымі сукамі і ўсім сваім целам. Во ён чуць пахіліўся, абамлеў і, здавалася, аглядаў месца, дзе-б упасьці. Андрэй упёрся рукой і таўхануў яго. Голыя сукі крануліся сукоў суседніх дзеравяк, як-бы жагнаючыся з жыцьцём, зачапіліся на момант і, аслабеўшы, асунуліся, і маладое дзерава цяжка ўпала, застагнаўшы, на зямлю.

Андрэй адышоўся і стаў слухаць. Адмерыўшы чатыры тапарышчы па камлі, Андрэй з нейкаю злосьцю стаў адсякаць кавалкі дуба. Адсекшы кавалкаў шэсьць, ён пазнасіў іх на дарогу. Спадалёк пачуўся глухі стук колаў аб карэньне. Андрэй пашоў на спатканьне сыну.

III

Яшчэ ніколі не зазнаваў Андрэй такога клопату, як цяпер. Не дарма гавораць людзі: „Хто ўкраў парасё, таму і ў вушох пішчыць“. Прывёзшы да хаты шэсьць кавалкаў дуба, Андрэй да часу паскідаў іх на старану, дзе ляжала яшчэ немалочанае жыта і салома. Прызнацца, Андрэй нават ня рад быў, што сьсек гэты дубок: мала што можа стацца! Быць ня можа, каб хто ня бачыў, як ён пхаўся ў ночы з лесу. А языкі ў людзей доўгія. Пад уплывам гэтых думак Андрэй быў неспакойны: спаў кепска і часта абуджаўся, прыслухваўся, што робіцца на двары.

Кожны гук, шум, абронёнае кім на вуліцы слова прымушалі трывожыцца і думаць чорт ведае што. І якая гэта схованка—гумно? Усякі дурань першым дзелам паткне туды свой нос. Тут Андрэю прышлі на памяць тыя здарэньні, калі ў гаспадароў знаходзілі дубкі, бярэзінкі і ўсякія падобныя рэчы якраз у гумнах... Трэба перахаваць і чым скарэй, тым лепей—покі не ўзялі яшчэ тропу.

— Што гэта, Андрэй, на цябе сягоньня сну няма?—пыталася жонка.

— Так, ня сьпіцца.

І. памаўчашы, Андрэй сказаў:

— Ведаеш, я ўсё думаю, каб не агледзеліся гэтага дубка.

— Можна-ж схаваць так, каб не знашлі.

— Вось і я гэта думаю: у гумне якая схованка? А дзе схаваць?

— Схаваеш заўтра—будзе часу. А цяпер сьпі.

Жонка адвярнулася да сьцяны і праз мінуты дзьве заіграла носам. А Андрэй яшчэ доўга ляжаў з адкрытымі вачыма і разважаў. Страшныя думкі лезьлі ў яго галаву. А што, калі хто ўдасьць яго? Прыдзе ураднік, стражнікі з аб'езчыкам і лясьнікамі, зробяць вобыск і напэўна знойдуць у яго дубок. Зноў Андрэю ўспаміналіся падобныя здарэньні. Моташна раблася ад гэтых думак. Андрэй усунуўся ў шляпакі, накінуў на плечы кажух і вышаў на двор.

Якая цёмная ноч! Здавалася, неба блізка-блізка нахілілася к зямлі і ціснула яе сваім густым і цяжкім мрокам. І ўсё вакол было так глуха, так нема, усё роўна як закамянела або вымерла. Андрэй зірнуў у той бок, дзе быў лес. Яго аж скаланула: здаецца, цяпер каб і золатам абсыпалі яго, ён не пашоў-бы туды; як толькі хапіла ў яго адвагі ісьці туды, у такую цемрадзь! У сяле было таксама ціха і глуха, нават сабакі і тыя ўсе змоўклі; відаць, і яны чулі гэты страх магільнай цішы і не адважваліся зрабіць між сабой пераклічку. Толькі ў Яхіма хлявушку забляяла жаласна ягнятка, згубіўшы сваю матку, і зараз-жа пачуўся кароткі адказны водклік старой авечкі: „Ідзі да мяне!“ ды часамі ў сьвінушніку ціха стагнала праз сон сьвіньня такім змарнелым, стамлёным галаском, усё роўна якбы ёй заставалася тры чвэрці да сьмерці.

Андрэй пастаяў, паслухаў. Гэта маўчалівая і страшная ноч не дала яму ніякага адказу, і ён пашоў у хату.

„Сягоньня яшчэ можна быць сьмелым“, думаў Андрэй, кладучыся на палок і ўкручваючыся ў дзяругу. „Пакуль тое ды сёе, то яшчэ ёсьць часу схаваць, а цяпер можна спаць сьмела“. Але Андрэй ляжаў яшчэ з паўгадзіны і думаў, як хітрэй схаваць дубкі. На гэтых думках Андрэй і заснуў. І прысьніўся яму сон. Здаецца, прышоў лясьнік, Максім Заруба, у чыім абходзе ён высек дубок. Прышоў ня злосны, як можна-б чакаць, а надта маркотны. Твар яго быў белы, як вымазаны мукой.

— Адабраў, брат Андрэй, ты ад мяне кусок хлеба!—сказаў Максім,—ад цябе я гэтага не спадзяваўся.—Сказаў, і невядома дзе дзеўся.

Андрэй стаяў, як аглушаны. Хацеў сказаць слова—язык не варушыўся; хацеў бегчы за Максімам—ногі ня слухалі. І, цяжка застагнаўшы, Андрэй абудзіўся.

Ноч, доўгая, жудасная, трывожная ноч, яшчэ цяжка аблягала зямлю. Толькі што адсьпявалі другія пеўні, і сяло ўсё спала цяжка і глыбока, Андрэй ляжаў і тросься—так узбунтаваў яго гэты сон, і ён быў ясны, жывы і страшны. Трудна выказаць, што рабілася цяпер на душы ў Андрэя.

За ўсе тыя часы, як ён убачыў гэты пракляты дубок і аж да цяперашняй мінуты Андрэй ні разу не падумаў аб тым, што цяпер яму прысьнілася. І ня было прычыны так думаць: ці мала людзей крадуць у лесе? Каб за кожную неўпільнаваную кражу ў лесе выганялі лясьнікоў, то і лясьнікоў ня было-б на сьвеце.

І чаму-ж ён прысьніўся, і прысьніўся так нядобра? Цяпер Максім ні на адзін момант ня сходзіў з вачэй Андрэя. Андрэй успомніў, што яны з Максімам калісь сябравалі, разам гадаваліся, разам былі на прызыве і ў адзін год жаніліся, і ўжо потым разышліся не з-за якога ліха, а так проста, разлучыліся; а схадзіліся—кожны з іх мог сьмела паказаць вочы адзін другому. І Андрэй першы раз пачуў, што нейкая сьцяна вырасла ў гэту ноч між ім і Максімам. Андрэю было чагось шкода. Чаго? ён і сам ня ведаў.

Гэта была цяжкая і неспакойная ноч у жыцьці Андрэя.

IV

— Ну, што ў цябе чуваць? Парубкі ў лесе няма?

Максім пачуў, што па сьпіне ў яго запоўзалі мурашкі, нейкі холад прабег па ўсім яго целе. Маленькае замяшаньне, і Максім цьвёрда сказаў:

— Усё ў парадку.

— У парадку? Ну, то хадзі-ж, я табе пакажу, які ў цябе парадак.

Сказаўшы гэта, аб'езчык, сярэдніх год чалавек, правая рука лясьнічага і пярвейшы шэльма, скрыва і злосна зір-

нуў на лясьніка і павёў яго ў лес. Максім увесь задрыжэў. Залажыўшы рукі за сьпіну і крэпка сьціснуўшы стрэльбу, ён моўчкі ішоў за аб'езчыкам. Ён добра ведае, куды вядзе яго гэты кат і што хоча паказаць яму.

„Вядзі, няхай цябе сьляпога водзяць. Кланяцца табе ня буду і прасіць тваёй ласкі ня стану. Што будзе, то будзе", думаў, ідучы, Максім.

— Ці ня будзеш ласкаў зірнуць,—гаварыў тым часам аб'езчык, прывёўшы лясьніка на тое месца, дзе колькі дзён назад стаяў дубок. Аб'езчык добра націкаваў гэта месца, і ў яго наўперад усё было разьлічана. Нават яго далікатная прамова да лясьніка была абдумана раней, каб злосна нацешыцца з таго, як будзе выглядаць Максім Заруба, стоячы перад пнём сьсечанага дуба. Але працягнутая рука яго так і засталася: перад імі было гладкае месца, і вокал стаялі дзеравы, ды дзе-ні-дзе тырчэлі абросшыя мохам даўнейшыя пні. Максім пазіраў на аб'езчыка поглядам чалавека, каторы нічога ня цяміць і чакае тлумачэньня.

Аб'езчык зірнуў на Максіма. Чуць значная ўсьмешка прабегла па губах лясьніка. Нават елкі, каторым на гэтым месцы было крыху прастарней, здавалася, усьміхаліся, пазіраючы на аб'езчыка—такую дурную меў ён міну ў гэту мінуту.

— Што за чорт?—сказаў ён:—тое самае месца, а дзе-ж пень?

— Мала тут пнёў,—спытаў Максім, стаўшы на прыкрыты мохам пень нядаўна ўкрадзенага дубу і паказваючы рукою на старыя пні.—Ды і сам пан стаіш, як пень,—ня вытрываў Максім, каб не пасьмяяцца з аб'езчыка.

— Ты мне кпінак ня строй!—крыкнуў аб'езчык і забегаў вокал лясьніка, як ганчак, вынюхваючы сьляды.

Улучыўшы мінуціну, лясьнік зірнуў адным вокам сабе падногі. У вадным месцы мох адхіліўся, і з-пад яго сьвяціўся сьвежы пень. Максім чуць-чуць пасунуў нагу, каб закрыць гэту лысінку. Аб'езчык, як каршун, зірнуў на лясьніка.

— А на чым ты стаіш, ягамосьцю?

Максім пачуў, што ён прапаў.

— Стаю, як і пан: нагамі на зямлі.

Аб'езчык раптоўна падскачоў да лясьніка, таўхануў яго ў грудзі і кашкянуў нагою мох.

Пень раскрыўся.

— Зладзюга! лес крадзеш, сам канцы хаваеш!—як гад, сіпеў аб'езчык.

У вадзін момант усё пазелянела ў вачох Максіма, і лес закружыўся, заскакаў. Нічога не разважаючы, размахнуўся ён, і яго цяжкая рука з голасным плескам апусьцілася на шчаку аб'езчыка. Шапка зьляцела з яго галавы, і сам ён захістаўся і паляцеў потырч носам на гэты пень. Максім накінуўся на свайго ворага і пачаў мяць яго.

— Удушу!—хрыпеў ён, як зьвер, сьціснуўшы аб'езчыка за горла. Аб'езчык зьвіваўся, як вуж, малаціў нагамі, кусаўся. Вочы яго вылазілі з сваіх гнёздаў.

Памыкаўся ён крычаць, клікаць на помач, але голас яго ня мог выбіцца з грудзей, а вокал ня было ні аднэй жывой душы. Адзін толькі лес, нямы сьведка людзкога глупства, стаяў вокал глухой сьцяной і маўчаў, не варушыўся. Відаць, ён бачыў яшчэ не такія справы, стоячы тут вякамі.

— Братка, зьмілуйся! за што?—енчыў аб'езчык, страціўшы надзею выкруціцца з рук лясьніка. Да Максіма вярнулася памяць і розум. З вялікаю ненавісьцю зірнуў яму ў твар, борзда падняўся і сказаў:

— Ідзі, жалься на мяне,—і злосна пашоў у лес.

Аб'езчык падняўся, узлажыў шапку, дзіка азірнуўся вокал і кінуўся бегчы.

— Гвалт, ратуйце!—крычаў ён, бягучы.

V

Досьвіта, другога дня, Андрэй ужо кошкаўся ў хлеве. Запаліўшы газаўку, павесіў яе на сьцяне і, узяўшы сахор, Андрэй адкідаў гной ад сьцяны з таго боку, дзе было вышэй. Чорная карова з аднэй загарадкі, цялушка-выпустка з другой і чырвоны конік уставіліся пільна на гэту цікавую дзею. Толькі адна сьвіньня не хацела зьвяртаць увагу на Андрэя. Яна спакойна ляжала ў сваім бярлогу і, здавалася, ніколечкі ня дзівілася, як-бы даўно ведаючы, што й чалавек зазвычай бывае свіньнёй. Прабраўшы ямку і выслаўшы яе саломаю, Андрэй перанёс сюды з гумна дубкі, закрыў іх тоўстым плас-

там саломы і наверх нагарнуў гною. Скончыўшы работу, Андрэй акінуў вокам гэты куток, і на твары яго зьявілася ўсьмешка здаваленьня.

— Згніюць тут, калі я сам не дастану іх,—сказаў сам сабе Андрэй і спакойна вышаў на вуліцу.

Тут ён пастаяў, высмактаў люлькі са дзьве, павітаўся з суседзямі і суседкамі, каторыя ішлі па ваду, і, як чалавек, катораму няма чаго баяцца, пашоў уладжвацца каля гаспадаркі. Ходзячы па двары, ён нават мармытаў сабе пад нос нейкую песьню: „Шапка мая магерачка“.

Прашло дні два. За гэты час ня выявілася нічога такога, што-б магло патрывожыць Андрэя, і ён ужо рыхтаваўся дастаць з-пад гною дубкі, каб пусьціць іх у дзела. Якраз прышоў да яго сваяк Якім Бубен.

— Чуў ты,—гаворыць Якім:—Зарубу гоняць вон з стражнікоўства.

Андрэй паблядне́ў. У сярэдзіне ў яго нешта заныла, якбы адарвалася, і ён пачуў, як сэрца яго затахкала дробна-дробна.

— За вошта?—спытаў ён.

— А хто яго ведае. Кажуць, аб'езчыка пабіў,—парубка там нейкая знашлася ў лесе, ну й завяліся. А можа так абгаварыў яго аб'езчык, хто іх там разьбярэ... От, прасіся за стражніка,—закончыў Яхім.

— А!—махнуў рукой Андрэй,—служачы хлеб—сабачы.

— Ну, не скажы гэтага. Можна, брат, жыць лепш, як на гаспадарцы: паша—дарэмная, дровы—дарэмныя, поле, сенакос, сякі-такі абрывак—жыць можна.

— Э, брат Яхім, дзе ён ёсьць лёгкі хлеб? Добра служыць з добрымі людзьмі. А калі пачнуць кусаць адзін другога, то доўга не паслужыш. За які-небудзь паршывы дубок, зжалься божа...

Тут Андрэй замнуўся.

— Не, лепш, брат, ня знаць такога хлеба.

Яхім бачыў, што Андрэй ня хоча, ня мае ахвоты быць лясьнікам. Ну, яго воля.

Усё сяло гаманіла пра Максіма, разьбірала яго справу на ўсе лады. Адны трымалі руку Максіма, шкадавалі яго; другія—наадварот, былі рады, бо зайздросьцілі яму. А наогул нікога

блізка не чапала тое, што чалавек страціў кавалак хлеба і нікога ня цікавіла, як ён страціў яго. Пра гэта ведаў адзін толькі Андрэй. Але ўсё тут абярнулася так, што яму не выпадала падзяліцца з людзьмі сваймі думкамі. Гора ня ў тым, што людзі ня прымаюць нашых думак або насьміхаюцца з іх: тут мы можам хоць цешыць сябе тым, што нашы думкі калі-небудзь знойдуць для сябе лепшы грунт, ці тым, што людзі яшчэ не дарасьлі да іх, і ўсё-ж такі мы можам сьмела гаварыць іх, крычаць, не саромяючыся паказаць іх прад вачыма ўсяго сьвету. Але цяжка таму, хто ня можа сьмела сказаць аб сваіх думках, хто баіцца вынесьці іх з сваёй душы на людзкі суд і хто мусіць насіць іх, як атруту, на сваім сэрцы. Такія нядобрыя думкі апанавалі цяпер Андрэя. Як-ні-як, а ён быў прычынай таго, што чалавека выпіхаюць вон на зіму без кавалка хлеба... Праўда, Андрэю яшчэ ня верылася, што гэта праўда. Яму зрэдка думалася, што ўсё гэта можа яшчэ ўладзіцца, і Максім застанецца. А можа тут хаваецца зусім іншая прычына? Гэтыя думкі на момант супакойвалі Андрэя, і ён пытка прыслухваўся, што гавораць людзі. На другі дзень не заставалася ніякага сумненьня, што Максіма гоняць. Цяпер пачалі гаварыць ясьней і а прычыне, па якой яго выганяюць. Максім, казалі, прадаў дубок у лесе. Моташна было Андрэю слухаць такія гутаркі—проста сьвет здаваўся яму нямілы.

Здаецца, узяў-бы, завязаў вочы і ішоў-бы няведама куды, абы знайсьці заспакаеньне, абы ня чуць тэй згрызоты, што была на яго сэрцы.

І чаго яму было лезьці ў гэты лес? Сядзеў-бы сабе спакойна і гора ня знаў-бы.

Эх, здаецца, каб нічога гэтага ня было, каб яно толькі прысьнілася яму! Усё-б было добра, каб ня гэты дубок.

VI

Як толькі настаў вечар і добра сьцямнелася, а людзі крыху аціхлі, Андрэй ізноў пашоў у хлеў, адгарнуў гной і павынасіў дубкі на дрывотню.

Відаць, Андрэй нешта надумаўся. Прыхіліўшы дубкі да сьцяны, Андрэй доўга пазіраў на іх. Хвацкія дубкі. Важнецкія вышлі-б сьпіцы для колаў. А паліцы на сохі!.. На момант Андрэй забыўся аб тым, чаго ён прышоў і ўзяў самы таўсты ка-

валак дубка, палажыў яго на плечы і панёс у Нёман. Гэта было, яго ахвяра сумленьню, гэтым хацеў ён выкупіць свой грэх прад Максімам і вярнуць спакой душы. Нясучы дубок, Андрэй раздумваў над тым, ці добра ён робіць, ці ёсьць тут які-небудзь толк. Колькі раз ногі яго йшлі павольней, ён азіраўся назад— ці ня лепш вярнуцца, ды зноў схаваць іх?

— Э!—сказаў сам сабе Андрэй:—збуду з галавы гэты клопат, раз пакончу з гэтым ліхам!

І борзда пашоў на бераг Нёмну. Апусьціўшы павольна дубок, Андрэй узяў яго за адзін канец, а другі апусьціў у ваду. Нёман зараз-жа падхапіў яго на свае плечы, і Андрэй адразу пачуў, як яму стала лягчэй у руках. Тут ён з усёй сілы стаўхануў камлюк на ваду. Дубок стралой панёсься на сярэдзіну, і толькі гладзенькая палоска вады абазначылася яго сьледам, і ён прапаў у халодных і чорных ад мроку хвалях Нёмну.

— Якому-ж лысаму чорту гатаваў я гэты дубок?!—крычала нешта ў Андрэі.—Для каго я выпакутваў яго сваёй крывёй? Хто спажыве боль мазалёў маіх?

—І Андрэй забегаў па беразе Нёмну. Ён пабег на ніз, туды, дзе за нортамі прыгожа разьлёгся шырокі гак, у той надзеі, што вада вынясе камлюк дуба на бераг... Бягучы, Андрэй папаў у вырытую сьвіньнямі яму і ўпаў, ляпнуўшыся жыватом, на халодную і мокрую зямлю. Падняўшыся, ён зноў пабег. Во і гак. Але ноч была такая цёмная, што нічагусенька ня было відаць. На другім беразе глуха шарасьцеў вецер у сухіх лозах і чаротах. Халодная, як жалеза, вада плюхала ў пустыя берагі і ўсхліпвала, як маці, страціўшы дзяцей сваіх... Пастаяўшы колькі мінуцін, Андрэй пашоў да дому. Раз пачаў,— трэба канчаць. Усё роўна не на карысьць яму вырас гэты дубок. Андрэй узышоў на свой двор.

— Андрэй гэта ты?—аклікнуў яго голас.

— Я,—аказаўся Андрэй.

— Дзе цябе чэрці душаць?—спытала сярдзіта жонка,— вячэра даўно стыне!

— Чорт яе ня возьме, тваю вячэру,—адказаў Андрэй і палажыў на плечы два кавалкі дуба.

— Куды ты іх валачэш?

— Не табе ведаць.

Жонка змоўкла, а Андрэй зноў пашоў на бераг. Ён быў злосны, ішоў борзда, а жонканазіркам ішла за ім. Яна зацікавілася, куды нясе Андрэй гэтыя дубкі. Спыніўшыся на беразе, Андрэй паўкідаў абодва кавалкі ў ваду. Жонку ўзяў нейкі страх. Ні слова не гаворачы, яна пабегла да дому. Ёй здалося, што Андрэй зьвіхнуўся з розуму.

Праз паўгадзіны Андрэй вярнуўся. Моўчкі зьняў ён шапку, расьперазаўся, павесіў сьвітку і сеў за стол.

Жонка ня ўтрывала і пачала распытваць Андрэя.

— Ат, ня дуры ты мне галавы—адмахнуўся Андрэй.

— Ну, ці-ж ёсьць у цябе розум! Навошта-ж было іх сеч? Каму з гэтага карысьць?

— Чорту лысаму!—сказаў Андрэй.

— Толькі-ж чорту... Хіба іх агледзеў хто?—не адступалася жонка.

— Во дзе яны ў мяне сталі, дубкі гэтыя!—сказаў Андрэй і паказаў рукой на горла.—Чалавека вось выгналі з-за іх, а ты...

— Дык ты вярнуў яго гэтым?

Андрэй не знашоў што сказаць, маўчаў.

VII

Яшчэ больш заблутаўся Андрэй. Толькі цяпер ён праканаўся, што кідаць дубкі ў ваду была дурная выдумка. І праўда: ці вярнуў ён гэтым Максіма на месца? Ці дастаў сабе спакой? І ласьне можна адкупіцца ад сумленьня тым, што ён пакідаў у ваду дубкі? „Дурань я“, думаў Андрэй, трасучы карове трасянку. Ухадзіўшыся, Андрэй вышаў на вуліцу. Во ўжо колькі дзён ён староніцца ад людзей і жыве толькі сам сабой, сваймі думкамі, каторыя так моцна стамілі яго душу. У сяле, у тым яго месцы, дзе вуліца выходзіць к Нёмну, стаяла даўней старая карчма. Гэта карчма, бывала, біткомбыла набіта людзьмі. Сюды схадзіліся і ў радасьці, і ў горы; тут была гарэлка, каторая, як кажуць знайкі па часьці выпіўкі, была і крапчэйшая, і таньнейшая, і шмат прыямнейшая ад цяперашняй манапалькі. Во, па старай памяці, сюды ўсё яшчэ цягнула сялян гэта месца, дзе калісь стаяла карчма, ад каторай застаўся адзін толькі падмурак; і тут стаялі яны, усунуўшы ў зубы цыбукі і схаваўшы рукі ў рукавы кажухоў, пад

адкрытым небам. І гэтым разам былі тут мужчыны, і сярод іх ішла сур'ёзная гутарка. Андрэй стаяў здалёк адзін і не адважваўся падыходзіць бліжэй. Раптоўна ён задрыжэў: у гэтай кучцы сялян быў Максім Заруба. Андрэй быў павярнуўся, каб ісьці назад, але яго цягнула нейкая сіла да гэтай кучкі. Патаптаўшыся момант на адным месцы, ён зноў павярнуў назад. Максім стаяў і штосьць гаварыў. Аб чым ён гаворыць? Андрэй ня мог больш працівіцца жаданьню ведаць, што гаворыць загублены ім чалавек, і ён пашоў. Яму паказалася, што людзі глядзелі на яго так, як-бы ведалі ўсю справу з дубком. Андрэй прывітаўся з сялянамі агульным „дзень добры", а Максіму працягнуў руку і нясьмела сказаў:

— Здароў, Максім!

— Здароў, брат Андрэй! Ну, Андрэй,—сказаў Максім,— прымай, брат, у падсуседзі.

Сэрца ў Андрэя так і апала: няўжо Максім ведае, што ён, Андрэй, сьсек дубок—чаму загаварыў а падсуседзтве? Не! каб ведаў, то наўрад-бы падаў яму руку, ня толькі зьвярнуўся-б да яго з такой мовай.

— За вошта-ж, брат, цябе выдалілі?—спытаў замест адказу, нібы-та нічога ня ведаючы, Андрэй.

— Тырчэў на дарозе пень, пакуль за яго не чапляліся, а сталі чапляцца—пню ня стрымацца.

— Дык не за дубок адказалі ад месца?—з жарам спытаўся Андрэй, і вочы яго прасьвятліліся.

Максім нахмурыўся, як-бы цень лёг на яго лоб.

— Скуль ты ведаеш аб дубку?

— Каму і ня ведаць, як не Андрэю,—пажартаваў Стаська Гук.

Андрэй зьмяшаўся, пабляднеў і сказаў:

— Так гавораць.

Андрэй зірнуў на Максіма. За апошнія часы Максім асунуўся пахудзеў. Вочы яго глыбака запалі ў лоб. Відаць, многа горкіх думак, трывогі й клопату перамятушылася ў яго мазгох. І было з чаго: што злога ён зрабіў? За чыю віну паплаціўся? І куды цяпер дзецца? Андрэй, як праступнік, апусьціў галаву. Момант, і ўвесь здрыгануўся, падняў галаву, акінуў усіх поглядам.

— Максім, братка! Гэта за мяне ты пакутуеш: гэта я сьсек дубка! Рабі са мной, што хочаш. Бі, катуй мяне!

Усе змоўклі і пазіралі на Андрэя.

— Няхай будзе праклятым той час, калі я першы раз зірнуў на гэта няшчаснае дрэва. За што церпіш ты?

Максім горка ўсьміхнуўся.

— Ты сьсек дубок? Вось ніколі не спадзяваўся!.. Э! цяпер ужо ўсё роўна. Табе можа і лягчэй, а мне—адзін чорт. Ды калі на праўду вышла, то ты не такі ўжо вінаваты, як табе здаецца... О, каб я цябе злавіў у лесе, то быў-бы другі рахунак. А цяпер твая споведзь паможа мне, як мёртваму кадзіла.

— Паможа, паможа!—закрычаў Андрэй,—я пайду ў лясьніцтва і раскажу ўсю праўду. Няхай мяне судзяць, няхай забяруць апошнюю карову, няхай пухнуць з голаду дзеці, не кажы толькі, што Андрэй цябе загубіў!

Андрэй крута і з сілай павярнуўся.

VIII

— Сьмейцеся добрыя людзі: здурнеў саўсім чалавек!— пачакаўшы з паўгадзіны, чуўся жаночы голас каля Андрэевай хаты.

Андрэй, апрануўшы кажух і ўзяўшы палку, вышаў з двара на гароды, каб ня йсьці вуліцай, а жонка стаяла каля парогу і адчытвала Андрэя.

Андрэй маўчаў. Твар яго быў сур'ёзны, важны і спакойны.

Вярніся, вярніся Андрэй!—ня ўнімалася жонка.

Андрэй ня слухаў і сьцігаў дальш, не азіраючыся.

— Што з ім сталася? пагібелі сабе і дзецям шукае чалавек... Каб ты ногі паламаў, каб ты дарогі ня бачыў! Вярні-і-ся!

Жонка яшчэ доўга плакала і галасіла, а Андрэй тымчасам мінуў ужо сяло і вышаў на дарогу. Вокал расьцілалася поле, голае, пустое, абабранае. З боку цягнуўся луг на абапал Нёмну. Там і сям стаялі парыжэлыя стагі. Далей перад Андрэем пачынаўся лес, праз каторы ішла дарога. А над усім гэтым вісела хмурае неба, як кепска загаранае поле. На ўзгорках падыхаў халодны паўночны вецер, гразь сьціскалася марозікам, пад нагамі цьвярдзела. Гадзіны праз паўтары Андрэй быў у лясьніцтве.

За сталом у канцэлярыі сядзеў стары лясьнічы. Гэта быў няўступчывы чалавек, з каторым было трудна дайсьці да ладу.

Пераступіўшы парог канцэлярыі, Андрэй нізка пакланіўся. Лясьнічы кіўнуў галавой і йзноў стаў пісаць. Потым павярнуў галаву да Андрэя.

Пажваўшы скіўцамі, пан запытаў:

— А што скажаш, чалавеча?

— Панок!—сказаў Андрэй і ўвесь падаўся наперад,—дарэмна пакаралі Максіма Зарубу: я ўкраў дубок! Каб я ня прыждаў, калі я за згодай Максіма высек гэты дубок.

Лясьнічы, вытрашчыўшы вочы, пазіраў на Андрэя. Пажваўшы скіўцамі—такі быў звычай у старога пана жваць скіўцамі прад тым, як гаворыць,—ён сказаў:

— А заўважай, небарача: ты гаворыш—дуб высек?

— Я, я, паночку!

— Гм! то які-ж бы ты быў гаспадар, каб ня краў у лесе?—спытаў лясьнічы.

— Панок, залаценькі! Даруй, панок, Максіму! Я вінават, штрафуйце, судзеце мяне. За што-ж будзе нявінны чалавек цярпець?

— Табе Максім не сваяк?

— Не, панок, ня свой.

— То мусіць быць ён табе падгадзіў?

— Панок, грэх гаварыць гэта! Максім нічога ня ведаў. Толькі сягоньня пры людзях я прызнаўся яму, і сам сабой прышоў да пана. Даруй паночак, Максіму. Няхай лепш мяне пан судзіць. Я вінаваты, і я павінен адпакутваць.

— Ха-ха-ха! А заўважай, небарача: сьмешны ты чалавек. Вось-жа ня буду ні штрафаваць, ні ў суд падаваць, калі ты гэтага просіш. А Максіма ня прыму, бо ён забіяка, разбойнік.

Доўга прасіў Андрэй лясьнічага, але пан быў цьвёрды, збываў жартамі.

... Грудкі хмарак разгладзіліся, неба пабялела, і пашоў дробненькі сьняжок, як Андрэй ішоў з лясьніцтва. Усю дарогу разважаў Андрэй у сваіх думках. На душы яго стала спакайней, як пасьля кожнай буры. А сьнег усё падаў гусьцей; зямля забялелася. Лес стаяў спакойны; толькі ўгары шумелі

паціхеньку хваёвыя галінкі, як-бы віталі першы сьняжок. А можа яны шапталі што Андрэю, як шэпча маці, схіліўшыся над дзіцем, расказвалі сваёй мовай аб тым, што Андрэй сапраўды не такі вінаваты, як гэта крычыць яму кожную хвіліну яго чуткае сумленьне. Эх, лес! колькі чаго давялося бачыць яму на сваім вяку. Многа ён ведае ўсяго! І каб Андрэй расчытаў яго гутарку, то саўсім-бы інакш пазіраў на сьвет.

І ўспомнілася Андрэю старая казка, каторую даўно-даўно, у шчасьлівыя годы яго дзяцінства, расказвала нябожчыца баба.

„Скінула неба на зямлю дзіўны клубок. Усіх карміў гэты клубок, і карміліся ім людзі, карміліся зьвеpы і птушкі і розныя маленькія жывёлінкі, бо для ўсіх прадназначыла яго сьвятое неба. І ўсе жывіліся, і для ўсіх яго ставала. Пазайздросьціў гэтаму злыдзень, і няма ведама дзе дзеўся дар неба. І цяжка стала жыць на сьвеце. Зямля пачала бяднець і спустошвацца. Дзе былі даўней шырокія рэкі, там засталіся цяпер чуць значныя палоскі вады; дзе і саўсім яна высахла—парабіліся пустэчы. Лясы сталі звадзіцца, разьвёўся бруд, каторы накінуўся на чалавека і стаў піць яго кроў. Зямля пачала кепска радзіць: пашлі па сьвеце паморкі, паўстала сварка, калатня, бойка. Людзі сталі трывожныя, неспакойныя, усё чагось спадзяюцца, чагось шукаюць, да чагось прыслухваюцца. Само неба пахмурнела і адвярнула ад зямлі свой воблік“.

Лес кончыўся. Во бераг Нёмну. Вярсты дзьве адгэтуль угару пакідаў Андрэй дубкі. Ён ішоў берагам, прыглядаўся, якбы чагось шукаў. Вакол было пуста. А сьнег усё сыпаў і сыпаў.

НА ЖАЛЕЗНАЙ ДАРОЗЕ

I

Івась нікому не зайздросьціў—можа затым, што ён быў яшчэ зусім малы і мала знаў жыцьцё; толькі-ж цяперашняй свае долі не памяняў-бы ён на долю панскага сына, хоць сам Івась быў толькі сын будачніка.

Будка іх стаяла адна ў полі, пры саменькім лесе, праз які так сьмела і размашыста пралягла жалезная дарога. Невялічкі дворык іх быў агароджан прыгожым частаколам. Пад аконцам, што выходзіла ўбок жалезнай дарогі, расьлі кветачкі, і красаваўся пышны мак, а з невялікай градкі выкідала цыбуля, як шчаціну, свае стройныя пер'і. У дварэ, каля самай будкі, замест стала, стаяў высокі, гладкі дубовы пень з роўна абрэзаным верхам. У сьвяты дзянёк, у харошую пагоду, сям'я будачніка піла тут чай. Высокі, разложысты дуб распасьціраў свае тоўстыя лапы над дворыкам будачніка, хаваючы яго зялёную травінку ад гарачага сонейка. Івась гадаваўся адзін. Апрача кур, пеўня і сабакі Жучка, у Івася ня было таварышоў. Затое-ж хто, як ня Івась, знаў хараство летняй раніцы ў полі? Каму, як ня яму, былі вядомы ціхія шэпты старога лесу на захадзе сонца? Хто лепш яго разьбіраў птушыную гаворку? І ласьне мала здаваленьня паслухаць, як крэхчуць жабы ў зялёным балотцы? Сам Івась прызнаваўся ў сваім сэрцы, што такога прыгожага кутка ня знойдзеш нідзе на сьвеце... А жалезная дарога?

Не,—каб пачуць усю паўнату гэтага хараства, гэтых чараў дарогі, што ідзе каля іх, то трэба бачыць яе на свае вочы, трэба палюбавацца ёю ў ясны веснавы або летні дзянёчак. Роўная, як струнка, доўгая—вокам ня скінуць—расьсекла яна лес сваім сьмелым махам на дзьве палавіны, і хто яе ведае, куды яна дзяецца, выскачыўшы з лесу. Івасю моцна хацелася выбрацца ў дарогу паглядзець, што знаходзіцца там, за лесам, над якім заўсёды вісела сіняватая смуга, толькі гэта ніяк

яму не ўдавалася. Прызнацца, ён трохі баяўся далёка адыходзіцца ад дому.

Была яшчэ адна прычына любіць жалезную дарогу. Івась ніколі не прапускаў здарэньня сустрачаць пасажырскі цягнік: колькі раз добрыя людзі выкідалі Івасю праз акно вагона то цукеркі, то пустыя бляшанкі, што ў высокай меры радавала малога Івася і рабіла яго проста такі шчасьлівым.

Івась ня меў яшчэ свайго дзела і жыў вольна, як тое паветра палёў, на якім ён гадаваўся. Часта бегаў ён на жалезную дарогу паглядзець, як яго бацька падмятае, чысьціць палатно дарогі, як прабуе, ці крэпка сядзяць на шрубах гайкі. Усё гэта цікавіла Івася, і ён так углыбляўся ў бацькаву работу, што забываўся нават аб сваім носе.

— А навошта ты падкручваеш гэтыя шрубы?—пытаў Івась бацьку.

— А каб рэйкі мацней трымаліся,—адказваў бацька:— будуць скрэплены дрэнна, цягнік можа сыйсьці з рэек, зробіцца няшчасьце, людзі пагінуць.

Івась зараз-жа думаў аб тым, які малюнак выяўляў-бы сабою цягнік, сышоўшы з рэек. Скура яго шорхла, мурашкі бегалі па целе ад гэтых думак, і ён яшчэ пільней паглядаў за тым, ці ўсе гайкі перапрабаваны, а калі бачыў, што бацька мінаў каторую, то зараз-жа зьвяртаў на гэта яго увагу.

— Іш ты, майстар дарожны,—гаварыў бацька і, каб зрабіць прыемнае сыну, прабаваў гайку.

— Каб ня ты, то было-б крушэньне,—жартаваў бацька, а Івась думаў, што гэта праўда, і ад радасьці ня памятаў, на каторым ён сьвеце.

II

Новае жыцьцё, новыя думкі прынесла з сабою вайна. Івась ніяк ня мог растлумачыць сабе, што за рэч такая—вайна; толькі потым, па меры таго, як ён прыслухоўвася да гутаркі старшых, у ім злажыўся страшны вобраз вайны. Вайна, у думках Івася,—нешта асобнае, незалежнае ад волі людзкой. Гэта была страшная кабеціна, што бадзяецца па сьвеце і, дзе яна ступае, там робяцца пажары і разбурэньне страшнае. Вакол яе гінуць людзі, і рэчкамі цячэ чалавечая кроў. Гэтую лютую бабу-вайну выпусьцілі на сьвет немцы, за гэта нашы

салдаты і ідуць на немцаў. Перш ім трэба зваяваць сваіх ворагаў, а тады ўжо злавіць страшную кабеціну і заперці яе ў такі глыбокі калодзеж, адкуль яна і ня вылезе. Тады і настане на сьвеце спакой. Івась кожны дзень бачыў, як валілі адзін за другім цягнікі з салдатамі. Адкуль яны толькі браліся? Загарэлыя, здаравецкія,—здавалася, ня ведалі яны ніколі ніякага гора і бяды: у кожным цягніку грымеў гармонік, вясёлыя, дружныя зыкі песень заглушалі гук вагонных калёс, крэпкія салдацкія ногі неахвотна стаялі на месцы—то тут, то там рыхтаваліся яны крутнуцца, разыйсьціся ў шалёныя заліхвацкія скокі, і толькі няхватка прастору стрымоўвала іх парываньні. Усе гэтыя зьявы моцна захаплялі Івася. Цягнік з салдатамі аддаляўся, меншыўся і ў канцы саўсім прападаў з вачэй далёка ў тым лесе, куды бегла і сама железная дарога. А Івась стаяў, і думкі-вобразы ціха снаваліся над яго маленькаю галоўкай і калыхалі яго сэрца яшчэ невядомымі для Івася жаданьнямі. Яму самому хацелася быць салдатам і ехаць у гэтую прыгожую, чароўную, невядомую далячыню, якая так моцна парывала да сябе Івасёву душу. Бачыў Івась, як на доўгіх пляцформах везьлі страшныя гарматы на вялізарных калёсах... Пазіраючы на ўсё гэта, Івась ня так баяўся вайны, і яна здавалася яму нават вясёлаю.

— І куды яны едуць і едуць?—пытаў Ігнась у бацькі.

— На вайну,—адказваў каротка бацька і ўздыхаў.

— А чаму іх так многа?

— Многа? і ворагаў многа, сынку.

— Ну, а што пачнуць там рабіць, як зыйдуцца ўсе?

— Ваяваць будуць.

— А як будуць ваяваць?

— Як ваяваць будуць?—перапытаў бацька і разгінаў сьпіну—ён чысьціў і падмятаў палатно дарогі:—а вот: немцы і аўстрыякі будуць націскаць на нашых, нашыя на іх, пачнуць жарыць з гармат адны ў другіх, з вінтовак і кулямётаў і будуць усё сходзіцца, а як сойдуцца—будуць калоцца штыхамі—во гэтак!

Тут бацька намерыўся памялом у Івася, нібы зьбіраючыся прабіць яго. Івасёў бацька маляваў зьяву бою пасваему. Івась слухаў, раскрыўшы рот.

— А ім баліць?—спытаў Івась.

— Каму?

— Тым, што гэтак б'юцца.

— Усяляк, сынок, бывае: каго раняць, таму баліць, а на сьмерць заб'юць, нічога і ня ўчуеш.

— А я-б ня біўся.

— Як-то ня біўся-б? Быў-бы салдатам, то мусіў-бы ваяваць, сынку.

І другія думкі пачыналі варушыцца ў галаве Івася. Цяпер яму робіцца крыху ясьней, чаму сярод салдат пападаліся і такія, на чыім твары адбіваўся такі смутак і гора. Мусіць ёсьць з чаго засмуткаваць, занудзіцца чалавеку! І яшчэ: бачыў Івась, як з другога боку, з-за таго невядомага лесу, ішлі і другія цягнікі з вагонамі, на якіх былі вялікія чырвоныя крыжы. І ціха было ў гэтых цягнікох, нярухома ляжалі там раненыя салдаты. А маці кожын раз, пазіраючы на гэтыя вагоны, цяжка-цяжка ўздыхала, прамаўляючы:

— О, божа, божа! колькі гіне і глуміцца народу!

III

Ад часу да часу любіў малы Івась рабіць абходы сваіх улюблёных куточкаў, якіх было тут ня мала. Бывала, раніцаю выйдзе Івась з будкі на свой дворык, прыпрэцца дзе-небудзь у куточку на сонейку, сьцішыцца, задумаецца, стаіць, разважае, прыслухоўваецца да тых радасных зыкаў і шуму, якімі жыве гэты вольны белы сьвет, або проста цешыцца харaством летняга дзянька. І нейкае няяснае для самога Івася жаданьне пацягне яго далей з двара, на той прастор, дзе прырода стварае таемнасьць жыцьця.

На ўскрайку поля стаяў тут лес, пачынаючыся чародкаю высокіх і роўных дубоў; крыху воддаль ад жалезнай дарогі яны злучаліся з таўшчэразнымі старасьвецкімі хвоямі. Здавалася, што нейкі лясны цар сумыслу павыбіраў іх з усяго лесу:—такія яны былі высокія, выносныя, стройныя, гладкія, а макушы іх—адна любата: адна ў адну, як пышныя шапкі. Далей, каля поля, цягнуўся купчасты прысадзісты хвойнік, сярод якога зрэдка разьнімалі свае прыгожыя верхавіны старыя хвоі. У гэтым хвойніку было многа даўнейшых ям.

Вучоныя людзі, якія хадзілі сюды з гораду пагуляць, пашпацыраваць (горад быў ня так далёка), казалі, што гэтыя ямы—знакі глыбокай старажытнасьці; гэта—даўнейшыя акопы, як яшчэ Літва ваявала з Маскоўшчынай. Простыя людзі пра ямы гаварылі крыху ня так. Сяляне зацьвярджалі, што тут ня так даўно, на памяці многіх з іх, быў бровар, і ў гэтых ямах закопвалі картоплю. Івася ня так цікавіла гэта спорка вучоных з нявучонымі, як самі тыя ямы, на якіх глеба ўжо заскарынілася, і там расла траўка, купкі прыгожага сіўцу і розныя краскі, дзе так многа было ўсякіх конікаў і жучкоў. А самае важнае—каля ям пад купчастымі хвойкамі расло многа добрых грыбоў, пра якія ведаў адзін толькі Івась. І часта малы Івась, узяўшы з сабою кошык і лустачку хлеба, прыбягаў сюды пагуляць, паглядзець на вежы цэркваў і касьцёлаў—яны былі адгэтуль добра відаць—на стары манастыр, самы высокі ва ўсім горадзе, на трубы фабрык і заводаў. Сюды падыходзілі роўненькія загоны жыта і збажынкі, тут-жа было многа сьпеву птушынага, шуму і звону ўсялякіх мушак і блішчастых жучкоў. І Івась так углыбляўся ва ўсе гэтыя малюнкі і зьявы, так зьліваўся з жыцьцём поля, лесу і ўсяго гэтага белага сьвету, што напэўна быў бліжэй к пазнаньню таемнасьці яго жыцьця, чым які-небудзь вучоны.

Каля ям быў высокі пагорак, з якога было далёка відаць. Івась часта ўзьбягаў сюды, каб паглядзець, што творыцца вакол.

Было гэта пад восень.

Івась стаяў на пагорку. Ён прыслухоўваўся к цішы, якбы яна павінна была штось адкрыць яму. Яго чуткае вуха ўлаўляла далёкі-далёкі гул, бы гром. Але неба было ясьнюткае, дзе-ні-дзе зьлёганька засьцілалася яно тонкімі посьцілачкамі сьветлых хмарак. А ў полі і ў лесе было ціха, толькі ўгары жаласна пасьвістваў каршун. Сярод гэтай агульнай цішы сьвіст яго быў надта смутны. А гром усё гучаў, але раскаты яго былі так глухі й далёкі, што толькі чуткае вуха магло расслухаць яго. Івась ня ведаў, які гэта гром, але яму было страшна, і нейкая няясная трывога калыхала яго душу.

Але што гэта? Які гэта гул? Скуль ён? Нічога падобнага ня чуў Івась. Гул быў густы, магутны і блізкі, але трудна

было распазнаць, адкуль ён ішоў. Івась углядаўся па бакох, а гул не пераставаў і назойліва лез у вушы. Ускінуўшы вочкі ўгору, убачыў Івась, як высока над галавою неслася невядомая птушка. Але дзе ёсьць такія птушкі? Не, гэта напэўна зьмей. Івася агарнуў страх. Зьмей зрабіў у паветры круг, крыху спусьціўся на ніз.—Віз-з-зь!—загуло ўгары, і зараз-жа ў бок жалезнай дарогі пачуўся страшэнны стрэл, бы пярун ляснуў. Зямля здрыганулася, па лесе паняслося, тарарахкаючы, рэха, як-бы гэты зьмей рагатаў сваім страшным рогатам.

Івась бедны так перапалохаўся, што прытуліўся да хвойкі і ўвесь тросься і калаціўся.

Зноў запішчала штось у паветры. Івась мімавольна закрыў ручкамі твар і чакаў. Другі гук быў яшчэ грамчэйшы, яшчэ зласьней затарарахкаў лес, і чорны густы дым паваліў ад будкі.

З плачам кінуўся Івась да дому. Будка была ўжо ўся ахвачана полымем, агнявістыя языкі лізалі яе дах, шугалі праз вокны і, як вужакі, віліся па сьценах...

А дзе-ж ён сам, гэты сторож? Чаму ня відаць мацеры? Дзе яны? Чаму не ратуюць свайго набытку?

— Мама, мамачка! Тата!—загласіў Івась, заламаўшы ручкі. Але ні маці, ні бацька ня вышлі на яго жалобныя прычытаньні.

— А мамачка! а татачка!—галасіў няшчасны хлопчык; з вялікага гора ўпаў ён на зямлю, біўся аб яе і грыз сыры пясок. І ніхто не адазваўся на яго гора, адзін толькі разложысты дуб з асмаленым камлём і лісьцем пазіраў так горка і пакутна, як-бы яму было блізка ня толькі сваё няшчасьце, але і няшчасьце гэтага беднага сіроткі.

ЗЬМЕСТ.

ЦАНА 30 кап.

Беларускі Дзяржаўны Універсітэт
Бібліятэка Універсітэцкая
362

B000000002599434

БДВ